

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده الهیات و ادیان
پایان نامه کارشناسی ارشد رشته فلسفه و کلام اسلامی
گرایش فلسفه اسلامی

عنوان:

مناسبت انفعالات نفسانی با عمل تربیتی و مدنی
در رتوریک ارسطو و خطابه ابن سینا

نگارش:

محمد مهدی کشاورز مروجی

استاد راهنما:

دکتر میثم سفیدخوش

اساتید مشاور:

دکتر زکریا بهارنژاد

شهریور ۱۳۹۸

نام خانوادگی: کشاورز مروجی

نام: محمد مهدی

دانشکده: الهیات و ادیان

رشته: فلسفه و کلام اسلامی گرایش: فلسفه اسلامی

نام استاد راهنما: دکتر میثم سفیدخوش تاریخ فراغت از تحصیل: ۱۳۹۸/۶/۳۰

عنوان پایان نامه: مناسبت انفعالات نفسانی با عمل تربیتی و مدنی در رتوریک ارسطو و خطابه ابن سینا

چکیده رساله:

برنامه ریزی و اداره ی یک جامعه انسانی در راستای رسیدن به یک آرمان شهر موضوعی است که از قدیم مورد بحث و توجه فلاسفه بوده است. ولی طراحی آرمانی مدینه برای فیلسوف کافی نیست و او باید با جامعه واقعی درگیر شود تا بتواند الگوی آرمانی خود را برای جامعه واقعی ارائه کند. برای شناخت و تدبیر شهر واقعی به منظور رهنمون آن به شهر آرمانی در گام نخست باید انسان واقعی را شناخت. در گام بعد می توان شهر و جامعه ای بهتر برای زندگی وی طرح ریزی کرد و این طرح را از راه تنظیم کنشهای تربیتی و مدنی فراگیر کرد. از طرفی باید به این نکته نیز توجه کرد که شناخت عواطف و حالات نفسانی انسان شرطی لازم برای انسان شناسی واقعی است. بنابراین ما بر آن شدیم تا با مطالعه بر روی عواطف انسانی و نیز کنش تربیتی و مدنی متناسب با آن چگونگی تعامل و مناسبت آن ها با هم را بررسی نماییم تا بوسیله ی امر اول به شناخت واقع گرایانه انسان و بوسیله امر دوم به راهنمایی و هدایت تربیتی وی پرداخته شود. نظر به اینکه این روند مورد توجه فیلسوفان سنت های قدیم در کتاب های خطابه ایشان در یکی از سنت های مهم یعنی سنت مشایی، و به ویژه ارسطو و ابن سینا بوده است، ما بر روی آن دو تمرکز کردیم تا انفعالات انسانی در سنت مشائی را بررسی نماییم و در نهایت چگونگی مناسبت میان انفعالات نفسانی انسان و کنش های اجتماعی- تربیتی متناسب با آن در راستای داشتن یه جامعه ایده آل نشان داده شده است.

واژگان کلیدی: انفعالات نفسانی، عمل تربیتی و مدنی، خطابه، ارسطو، ابن سینا

فهرست مطالب

فصل ۱- طرح پژوهش.....	۱
۱-۱- پیش درآمد	۲
۲-۱- فراز و فرود کلی.....	۳
۱-۲-۱- سیر تاریخی خطابه	۳
۲-۲-۱- بافت تاریخی شکل گیری کتاب رتوریک نزد ارسطو و ابن سینا	۷
۳-۲-۱- اطلاعات کتابشناسی	۹
۳-۱- پیشینه پژوهش	۱۰
فصل ۲- ماهیت خطابه و جایگاه آن در اندیشه ارسطو و ابن سینا	۱۳
۱-۲- ماهیت خطابه و جایگاه آن در اندیشه ارسطو.....	۱۴
۱-۱-۲- تعریف خطابه در دیدگاه ارسطو.....	۱۴
۲-۱-۲- انواع خطابه در دیدگاه ارسطو	۱۴
۲-۲- ماهیت خطابه و جایگاه آن در اندیشه ابن سینا	۱۶
۱-۲-۲- خطابه در شفاء	۱۷
۲-۲-۲- تفاوت میان خطابه و جدل در دیدگاه ابن سینا	۱۸
۳-۲-۲- تعریف صناعت خطابه از نگاه ابن سینا	۱۹
۴-۲-۲- ابن سینا و کشف اغراض خطیب.....	۲۰
۵-۲-۲- بررسی تفصیلی انواع خطابه در شفاء	۲۱
۶-۲-۲- ارکان خطابه در دیدگاه ابن سینا	۲۳
۷-۲-۲- غرض در انواع سه گانه خطابه	۲۵
۲-۸-۲- انواع خطابه مشاورتی در امور مهم	۲۶

- ۲۸ ۳-۲ - استلزامات قرارگیری خطابه ذیل منطق
- ۳۱ فصل ۳- رتوریک/ خطابه به مثابه زمینه بازشناسی عواطف انسانی در تربیت اخلاقی
- ۳۳ ۱-۳-۱- روایت ارسطو از ساختار حالات عاطفی و انفعالات انسان
- ۳۶ ۳-۱-۱- فضائل اخلاقی ارسطویی
- ۳۷ ۳-۱-۲- خشم چگونه به کمک شناخت انسان می‌آید
- ۳۹ ۳-۱-۳- آرامش در مقابل خشم
- ۴۱ ۳-۱-۴- دوستی از دیدگاه ارسطو
- ۴۲ ۳-۱-۵- ترحم و ارسطو
- ۴۳ ۳-۱-۶- حسد
- ۴۴ ۳-۲- روایت ابن سینا از ساختار حالات عاطفی و انفعالات انسان
- ۴۷ ۳-۲-۱- خشم از دیدگاه ابن سینا
- ۴۸ ۳-۲-۲- انواع دوستی و آرامش
- ۴۹ ۳-۲-۳- آرامش از نظر ابن سینا
- ۵۰ ۳-۲-۴- ترس از دیدگاه ابن سینا
- ۵۱ ۳-۲-۵- در مورد شجاعت
- ۵۲ ۳-۲-۶- استحياء
- ۵۴ ۳-۲-۷- منت از نگاه شیخ الرئیس
- ۵۶ فصل ۴- مناسبت خطابه با کنش تربیتی و مدنی در بستر نظریه گفتارپردازی ارسطو و ابن سینا
- ۵۸ ۴-۱- رتوریک و کارکردهای اجتماعی آن
- ۶۳ ۴-۲- رتوریک و امر تربیت مدنی
- ۶۳ ۴-۲-۱- رتوریک و کارکردهای تربیتی آن
- ۶۴ ۴-۲-۱-۱- ارزیابی ایده ها
- ۶۶ ۴-۲-۱-۲- کشف حقایق
- ۶۷ ۴-۲-۱-۳- شکل‌گیری دانش

- ۶۹ پایدیای یونانی ۲-۲-۴
- ۷۰ رتوریک و خدمت به پایدیا ۱-۲-۲-۴
- ۷۲ انفعالات نفسانی در خدمت امر تربیت مدنی ۳-۲-۴
- ۷۳ ویژگی های اخلاقی جوانان ۱-۳-۲-۴
- ۷۵ حالات روحی حاکم بر خشم ۱-۳-۲-۴
- ۷۸ حالات روحی حاکم بر آرامش ۲-۳-۲-۴
- ۸۰ ما چه کسانی را دوست می داریم ۳-۳-۲-۴
- ۸۰ برنامه آموزشی پیشنهادی ارسطو ۴-۲-۴
- ۸۱ نقش رتوریک در برنامه آموزشی و تربیتی ۵-۲-۴
- ۸۲ رتوریک و امر سیاسی ۳-۴
- ۸۳ ابزاری برای حمایت و طرفداری ۱-۳-۴
- ۸۴ توزیع قدرت ۲-۳-۴
- ۸۶ تشکیل جامعه انسانی ۳-۳-۴

“Whoever does not study rhetoric will be a victim of it.”

Ancient Greek wall inscription

بر روی کتیبه دیواری در آثار بر جای مانده از یونان باستان نوشته شده است:
« هرکس رتوریک را مطالعه نکند، قربانی آن خواهد بود (Katula, 2003, 3) .

فصل ۱: طرح پژوهش

۱-۱- پیش درآمد

شهر و زندگی اجتماعی از دیرباز مفهومی بسیار ارزشمند و مقدس داشته است، چنانکه در اساطیر باستانی تبعید از شهر مجازاتی به مراتب سنگین و حتی تحقیرآمیزتر نسبت به مرگ به حساب می‌آمد. در افسانه‌های تبا^۱ آمده است که چگونه خاندان لابداسیدها به نفرین خدایان گرفتار شده و با سرنوشتی تلخ و مرگی دردناک روبرو شدند. اودیپ شهریار از همین خاندان بود که به هنگام ولادت، پیشگویان به پدرش لائیوس خبر دادند که سرنوشت شوم اودیپ با کشتن پدر و ازدواج با مادرش همراه خواهد بود. کوتاه سخن اینکه لائیوس برای جلوگیری از آلوده شدن دستش به خون فرزند، وی را در بیابان رها می‌کند تا جان دهد. سپس شبانی او را یافته و بزرگ می‌کند و در نهایت پس از آنکه اودیپ بدون آگاهی از واقعیت، پدرش را کشته و مادرش را به زنی گرفته و بر تخت پادشاهی تبا می‌نشیند، طاعون گسترده‌ای همه‌ی شهر را فرا می‌گیرد. سرانجام هاتف معبد می‌گوید در شهر گناهکاری است که تا مجازات نگردد، طاعون در شهر تاخت و تاز خواهد کرد. نکته‌ی مهم و جالب این ماجرا، سخن اودیپ است که بدون اطلاع از اینکه گناهکار شهر خود اوست اعلام می‌کند که اگر او را بیابم «سرنوشت او جز تبعید نیست، و هیچ آزار دیگری نخواهدش آزد» (سوفوکلس، ۱۳۸۵، ۶۴). کاری که در نهایت پس از به دار آویختن مادرش، در مورد خویشتن انجام داد.

برنامه ریزی و اداره‌ی یک جامعه انسانی در راستای رسیدن به یک آرمان شهر موضوعی است که از قدیم مورد بحث و توجه فلاسفه بوده است. ولی فیلسوف بعنوان حاکم چنین شهری نباید تنها به طرحی ذهنی از آرمان شهر ایده‌آلیستی خود اکتفا کند و به تعبیر دیگر، طراحی آرمانی مدینه برای فیلسوف کافی نیست و باید با جامعه واقعی درگیر شود تا بتواند الگوی آرمانی خود را برای جامعه واقعی ارائه کند. برای شناخت و تدبیر شهر واقعی به منظور رهنمون آن به شهر آرمانی در گام نخست باید انسان واقعی را شناخت. در گام بعد می‌توان شهر و جامعه‌ای بهتر برای زندگی وی طرح ریزی کرد و این طرح را از راه تنظیم کنشهای تربیتی و مدنی فراگیر کرد. از طرفی باید به این نکته نیز توجه کرد که شناخت عواطف و حالات نفسانی انسان شرطی لازم برای انسان شناسی واقعی است.

بنابراین از سویی شناخت عواطف انسانی و از سوی دیگر کنش تربیتی و مدنی وی باید مورد ملاحظه و بازشناسی قرار گیرند و چگونگی تعامل و مناسبت آن‌ها با هم بررسی شوند تا بوسیله‌ی عامل اول به شناخت واقع‌گرایانه انسان و بوسیله‌ی عامل دوم به راهنمایی و هدایت تربیتی وی پرداخته شود. به نظر ما می‌رسد که

¹ The Theban Plays

روند بالا مورد توجه فیلسوفان سنت های قدیم بوده است و نحوه آن در یکی از سنت های مهم یعنی سنت مشایی، و به ویژه ارسطو در یونان و ابن سینا در ایران، سوال اصلی ما را شکل می دهد.

«رتوریک خدمتگذار دموکراسی است. چه در دادگاه و چه در قانون گذاری و چه در اجتماع عمومی، سخنرانی و نوشتار آزاد و هوشمندانه به مثابه روغنی است که حرکت دموکراسی را روان می سازد» (Katula, 2003, 3). از سویی دیگر جیمز مورفی کتاب رتوریک ارسطو را «قدیمی ترین کتاب درسی موجود در موضوع رتوریک» (Murphy, 1981, 4) معرفی می کند که همین امر می تواند تأکیدی باشد بر شروع تحقیق در موضوع رتوریک از ارسطو و بعنوان مبدأ پژوهش های امروزی در موضوعات مختلف مرتبط با رتوریک.

۱-۲- فرآز و فرود کلی

۱-۲-۱- سیر تاریخی خطابه^۲

بررسی روند تاریخی خطابه اهمیت بسیار بالایی دارد چرا که علاوه بر کمک به تبیین بهتر مساله و فهم بهتر آن باید گفت که خطابه یک پدیده آنی نیست بلکه گذشت زمان تاثیراتی بر فرآیند تکامل آن داشته است و نیز توجه به کارکرد اجتماعی خطابه در طول تاریخ دچار تحولاتی گشته و به تعبیر ریچارد لئو انوس "رتوریک در یک لحظه ی معینی از تاریخ شکل نگرفته است، بلکه یک آگاهی در حال توسعه و تحول پیرامون تفکر و بیان است" (Herrick, 2016, 31).

یکی از جلوه های اساسی ارتباط رتوریک و زندگی شهروندی در تاریخ باستان را اکثر اوقات در دادگاه و منازعات بین ایشان می توان یافت. مردم آتن بسیار علاقه مند بودند که حقوق قانونی خود را از طریق دادگاه و طرح شکایت بدست آورند و حکومت دموکراتی که شهر را مدیریت می کرد در راستای تسهیل این امر شرایطی را ایجاد کرده بود که «هر ساله مردم آتن شش هزار شهروند بالای سی سال سن را از میان خود انتخاب می کردند تا بعنوان هیأت منصفه در دادگاه های شهرشان خدمت کنند» (Worthington, 2007, 286). سپس این افراد باید طی تشریفات مطابقی با عرف آن روز قسم یاد می کردند تا در پرونده های محوله اصول معینی را رعایت کنند. اگرچه در غالب اوقات اعضای هیأت منصفه به قسمی که یاد کرده بودند وفادار مانده و به آن احترام می گذاشتند ولی با اینحال «طرفین دعوی اغلب روش های رتوریکی را بالاتر و فراتر از قانون به کار می بردند تا رأی ایشان را تحت تاثیر قرار دهند» (همان). اما ارتباط رتوریک و زندگی شهروندی مردم تنها به این

^۲ در این پژوهش واژه های رتوریک، خطابه، گفتارپردازی و سخنوری به یک معنا می باشند.

موضوع منحصر نمی‌شد و در ابعاد مهم دیگری با زندگی ایشان مرتبط بود مانند قانون گذاری و مراسم های رسمی.

همانطور که از عنوان این پژوهش برمی‌آید ماهیت خطابه و جایگاه آن در اندیشه های ارسطو و ابن سینا موضوعی است که مورد بحث قرار خواهد گرفت. اما نخستین پرسشی که ممکن است در ذهن مخاطب شکل گیرد این است که: اصلا چرا ما باید در مورد چنین موضوعی تحقیق کنیم؟ به بیان دیگر فرض کنیم در نهایت ما متوجه شدیم که ماهیت خطابه چیست و یافتیم که چه جایگاهی در اندیشه ابن سینا دارد، سوال اینجاست که آگاهی بر این مطالب چه فایده ای برای ما دارد؟

پاسخ به این سوال نیازمند بررسی از دو رویکرد جداگانه است. ابتدا باید از بُعد تاریخی به آن پردازیم و خطابه را از منظر جایگاه تاریخی آن تحلیل کنیم. سپس با نگاهی کاربردی و عمل گرایانه نیاز امروز خود را سنجیده و بحث در مورد چیستی و ارزش خطابه در قرن ششم پیش از میلاد در یونان مورد توجه اندیشمندان بوده است. کوراکس نخستین فردی است که منابع علمی از او در باب خطابه بصورت مستند در باب تعلیم خطابه یاد نموده اند (محمد سالم، ۱۳۹۱، ۱۱). وی کسی است که تعلیم خطابه را بعنوان یک فن آغاز نموده و اولین بار در مورد آن رساله ای نوشت. این روند توسط شاگرد وی تیسپاس پی گرفته شد که البته وی در مقابل نوشتن متن خطابه برای دیگران از ایشان اجرت می‌گرفته است. ماجرای معروف سوفسطائیان و قدرت گرفتن ایشان در جامعه آن روز یونان با ابزار خطابه، خود به اندازه کافی گویای اهمیت خطابه در آن دوران است، هرچند بحث در مورد اهمیت امروزی آن نیز در قسمت بعد مطرح خواهد شد.

شخصیت تاثیرگذار رتوریک آن دوران در میان سوفسطائیان ها گورگیاس بود که سبکی شاعرانه داشت و فحوای کلام وی برای مخاطبان بدیع و مبتکرانه می‌نمود. گورگیاس تاکید زیادی بر قدرت و کارایی اجتماعی رتوریک داشت و در محاوره خود با سقراط که به انتقاد از وی پرداخته بود آن را والاترین نعمت ها معرفی می‌کند « زیرا نه تنها آدمیان آزادی خود را از آن دارند بلکه هرکس به یاری آن می‌تواند در کشور خود بر دیگران فرمانروایی کند» (افلاطون، ۱۳۶۶، ۲۷۰). این امر خود نشان دهنده اینست که از همان دوران یونان باستان هدایت و مدیریت اجتماعی که در آن زمان در قالب فرمانروایی رخ نمایی می‌نمود، خطابه مورد توجه بوده و نه تنها خود ابزار مناظرات علمی و بلکه موضوع آن در بین ایشان بوده و مخالفان و موافقان آن بسیار بر روی آن حساسیت داشته اند.

تلاش سقراط برای تبیین و جداکردن حقیقت و تلبیس های بکار رفته در میان گفتار سوفسطائیان، و سپس انتقاد تند افلاطون نسبت به خطابه که آن را ابزار دموکراسی آتن برای محاکمه و اعدام سقراط می‌دانست، خود نشان دیگری است بر اهمیت خطابه. افلاطون در محاوره گورگیاس از زبان سقراط به جنگ خطیبان یونان رفته

و تاکید دارد بر اینکه سقراط سخنوری را اصلا هنر نمی‌داند بلکه در جواب پولوس که با تعجب توضیح بیشتری از وی طلب می‌کند آن را نوعی ورزشی می‌داند. البته او را جواب این سوال که مقصودت ورزشی در چه کاری است پاسخ می‌دهد که ورزشی «در پدید آوردن نوعی لذت و شادمانی» (همان، ۲۸۳). با اینحال سقراط نیز نمی‌توانست ارزش اجتماعی و سیاسی رتوریک را کتمان کند و در نهایت پس از کش و قوس‌های مناظره به این نتیجه می‌رسد که «سخنوری به عقیده‌ی من تصویر مبهمی است از شعبه‌ای از هنر سیاست» (همان، ۲۸۴).

بحث‌ها بر سر رتوریک و اثرات آن در زندگی اجتماعی مردم ادامه پیدا کرد. این دوران را می‌توان دوران اوج گیری رتوریک دانست بطوریکه مدارس آموزش فن رتوریک در عرض مدارس آموزش فلسفه تاسیس و گسترش یافتند. حتی ارسطوی نوجوان، زمانی که در سن هفده سالگی به شوق آموختن فلسفه از افلاطون پای به آتن گذاشت و افلاطون را در آن زمان در آتن نیافت، به مدت سه سال در مدارس رتوریک آموزش دید تا زمانی که افلاطون به آتن بازگشت.

بعدها که ارسطو خود بعنوان معلم فلسفه به تدریس می‌پردازد میان او و ایسوکراتس (۴۳۶-۳۳۸ ق م) که ادامه دهنده‌ی مسیر گورگیاس بود رقابت سختی درمی‌گیرد. ایسوکراتس در مدرسه‌ی خود فنون سخنوری را در راستای تربیت رهبران آینده‌ی یونان پیش گرفت و این رقابت زمینه‌ساز پرداخت علمی تر به موضوع رتوریک شد. حتی برخی نیز قریب به حقیقت می‌دانند که «بعضی قسمت‌های خطابه ارسطو (به خصوص فصول ۵ تا ۱۵ کتاب اول و قسمت‌هایی از کتاب سوم) احتمالا در همین زمان نوشته شده است و بعدا فقط اندکی در آن بازنگری شده است (جورج کندی؛ سعادت، ۱۳۹۶، ۹)

نگاهی هدفمند به کارکرد اجتماعی خطابه در اندیشه‌های دانشمندان از قدیم همواره با آموزش و مطالعه‌ی آن همراه بوده است به طوریکه در مورد ایسوکراتس هم «آنچه بیش از همه بر آن تاکید می‌کرد مسائل جامعه‌ی یونانی و سنت تاریخی آن، به خصوص نیاز به اتحاد دولت‌شهرهای یونان برای مقابله با تحدیدهای ایران بود» (همان، ۱۶). بنابراین او سعی در تربیت افرادی داشت که ابتدا مضامین اخلاقی و آرمانی را فراگیرند و پس از آنکه فضیلت‌های اخلاقی در نهاد شاگردانش بصورت ملکه نفسانی درآمد از طریق کاربرد آن‌ها در سیاست مدنی آن‌ها را در جامعه گسترش دهند و از طریق این عمل تربیتی و اجتماعی جامعه‌ای ایده‌آل شکل گیرد. البته اینکه ایده‌های ایسوکراتس به خودی خود صحیح بود یا خیر بحث جدایی است ولی اکنون تنها نگاه او به رتوریک و نقش مهم تربیتی اجتماعی آن برای ما حائز اهمیت است.

تمرکز بر روند تاریخی خطابه در دوران قدیم آن هرگز بدین معنا نیست که امروزه از نقش و کارکرد اجتماعی آن کاسته شده است بلکه برعکس ما در این پژوهش بدنبال تاکید بر اهمیت و نقش آن در جامعه امروز هستیم ولی

با توجه به تمرکز بر فلسفه ارسطو بعنوان دوران اوج رتوریک و سپس ادامه آن در سنت اسلامی و مشائی این سینا، طبیعتاً آشنایی با حال و هوای جامعه آن روز کمک بیشتری به ما می‌کند.

با این حال از باب نمونه برای تبیین نقش رتوریک در فلسفه سیاسی اجتماعی امروز و نیز مناسبت آن با انفعالات نفسانی به سراغ اندیشه سیاسی توماس هابز می‌رویم:

توماس هابز بعنوان فیلسوفی که موافق با قدرت مطلق فردی بعنوان حاکم است شناخته می‌شود. در پی حوادث هرج و مرج و بی‌نظمی‌های موجود در پی جنگ داخلی بریتانیا در سال ۱۶۴۲ که در آن علیه پادشاه چارلز صورت گرفت، اندیشه‌ی سیاسی هابز تحت تاثیر این حوادث با علم به وجود مفاسدی در قدرت مطلق، آن را به مفاسد جامعه و حکومتی به دور از چنین اقتدار ترجیح می‌دهد.

« فلسفه‌ی سیاسی هابز همان فلسفه‌ی صلح و آرامش به هر قیمت است » (پاپکین، ۱۳۸۹، ۱۶۵) که در آن ریشه‌هایی از نظر روانشناسی علاوه بر دیدگاه‌های فلسفی وی دیده می‌شود. او انسان را موجودی خود پرست و در بند امیال شخصی می‌داند که این امیال محرک اصلی او می‌باشند. حال باید بررسی کرد که مقصود وی از تحت تاثیر و تحریک میل بودن آدمی چیست؟ « ممکن است منظور این باشد که جنبه‌های غیر عقلانی است که آدمیان را برمی‌انگیزد، یعنی انفعالات و احساسات و هیجانات، کردار مردمان را باعث می‌شوند » (همان، ۱۶۴). اینکه در فلسفه سیاسی توماس هابز تاکید خاصی بر اهمیت انفعالات و احساسات نفسانی انسان وجود دارد، و اینکه در فلسفه سیاسی به طور کلی نقش خطابه بر کسی پوشیده نیست و مخصوصاً اینکه در خود همین علم خطابه بحث‌های گسترده‌ای پیرامون انفعالات و عواطف و هیجانات نفس انسان صورت گرفته است را اگر کنار هم قرار دهیم به این نتیجه می‌رسیم که از پویایی و نقش خطابه نه تنها کاسته نشده بلکه امروزه هم باید بعنوان مفهومی علمی و کاربردی بیشتر مورد توجه قرار گیرد. ما در این پژوهش به بررسی ارتباط میان انفعالات نفسانی و خطابه و سپس نقش آن در عمل تربیتی و مدنی بدنبال احیا و گسترش بیش از پیش تمرکز جامعه علمی بر این موضوع هستیم.

بنابراین ما در این پژوهش ابتدا به دنبال بحث پیرامون ماهیت خطابه از دیدگاه ارسطو و ابن سینا خواهیم بود و سپس انفعالات و عواطف نفسانی که این دو فیلسوف بزرگ در باب خطابه به آن پرداخته اند را مورد بررسی و تحلیل قرار می‌دهیم و در مهمترین بخش این پژوهش، بدنبال کشف ارتباط میان انفعالات و عواطف نفس انسان با کنش تربیتی و مدنی در بستر نظریه گفتار پردازشی ارسطو و ابن سینا خواهیم بود. لازم به ذکر است در موضوع نقش خطابه در کنش اجتماعی و فرهنگی و یا به تعبیر دیگر کارکردهای اجتماعی خطابه ما مطابق دسته بندی جیمز هریک عمل خواهیم کرد که ۶ دسته بندی برای موارد آن ارائه می‌نماید که عبارتند از (Herrick, 2016, 16):

۱. ارزیابی ایده ها (Rhetoric Tests Ideas)
۲. کشف حقایق (Rhetoric Discovers Facts)
۳. شکل گیری دانش (Rhetoric Shapes Knowledge)
۴. توزیع قدرت (Rhetoric Distributes Power)
۵. ابزاری برای حمایت و طرفداری (Rhetoric Assists Adcocacy)
۶. تشکیل جامعه انسانی (Rhetoric Builds Community)

ما در فصل آخر به طور مفصل و در سایر بخش ها در قالب استفاده از این دسته بندی به آن خواهیم پرداخت.

در عصر رنسانس فرانچسکو پترارک^۳ (۱۳۰۴-۱۳۷۴ م) به جمع آوری آثار اندیشمندان پیشین چون سیسرون خطیب پرداخت. او که بعنوان انسان شناس بزرگی نیز مطرح است، پیوند رتوریک و انسان شناسی را بیشتر مورد تاکید قرار داد. در این دوره مارسلو فیچینو^۴ (۱۴۹۹-۱۴۳۳) نیز با تأسیس و راه اندازی دوباره آکادمی افلاطون و نیز ترجمه آثار وی از یونانی به لاتین مقدمه ساز پژوهش های عصر مدرن به رتوریک را ایجاد کرد.

پرداخت علمی به رتوریک در عصر مدیرنیه نیز رو به احیاء و تقویت است. در این زمینه اندیشمندانی چون جورج کندی^۵، جیمز هریک و گادامر^۶ (۲۰۰۲-۱۹۰۰) نام برد. جورج کندی با مطالعات گسترده خود در موضوع رتوریک کتاب های ارزشمندی در این زمینه تالیف کرده است که ما از تعدادی از آن ها در این پژوهش نیز بهره برده ایم. در مورد هریک نیز ذکر همین نکته کافی است که ما در این پژوهش اساس تقسیم بندی کارکردهای اجتماعی رتوریک را تقسیم بندی وی قرار دادیم. گادامر نیز توجه خاصی به مباحث رتوریک مدرن داشته است که آن را در آثاری چون هنر و زبان و نیز هرمنوتیک، زبان و هنر بیشتر ملاحظه می کنیم.

۱-۲-۲- بافت تاریخی شکل گیری کتاب رتوریک نزد ارسطو و ابن سینا:

مهمترین اثر ارسطو در موضوع خطابه کتابی است با عنوان رتوریک (Rhetoric) که بسیار مورد توجه حکما و دانشمندان پس از خود قرار گرفت بطوریکه برخی از ایشان از جمله ابن سینا و ابن رشد به شرح آن پرداختند. البته ارسطو پیش از آن نیز رساله هایی در این موضوع به رشته ی تحریر درآورده بود که در ضمن دیگر آثار

³ Frasesco Petrarca

⁴ Marsilio Ficino

⁵ George Kennedy

⁶ Hans-Georg Gadamer

مرحله ی اول زندگی علمی او، امروزه اثری از آن ها موجود نیست. برای نمونه می توان به « محاوره ای در باره خطابه با عنوان گرولوس» (کندی؛ سعادت، ۱۳۹۶، ۸) اشاره کرد.

در میان تاثیرات و خدماتی که ارسطو به علم رتوریک کرد مهمترین آن ها را که روند جدیدی در رتوریک ایجاد کرد ابتکار اوست که همان قرار دادن علم گفتارپردازی که از پیشینیان خود برگرفته بود در قالب و ساختار منطقی می باشد. در مورد وجه تمایز این کتاب با سایر آثار رتوریکی تالیف شده توسط دیگر دانشمندان باید گفت که « ارسطو خطابه را بر علم منطق تطبیق داد» (محمد سالم، ۱۳۹۱، ۱۷). البته این ابتکار ارسطو را در بخش های آینده بیشتر بررسی خواهیم کرد.

همانطور که می دانیم ابن سینا فیلسوف و دانشمند شهیر ایرانی نیز دارای کتب بسیاری در علوم و فنون مختلف است. برخی از این آثار و مکتوبات در طول تاریخ توسط پژوهشگران مورد توجه بیشتری نسبت به دیگر آثار قرار گرفته اند. البته نه فقط در مورد نوشته های ابن سینا بلکه به طور کلی این موضوع نسبت به آثار و مکتوبات دارای قدمت، رخ داده است هرچند این امر به هیچ وجه قابل خرده گیری نیست، چراکه با گذشت زمان و تغییر و تحولاتی که در مسیر علوم رخ داد به تدریج بصورت شاخه ها و گرایش های مختلف تخصصی درآمد و حتی موضوع برخی از آن ها به حاشیه رفت. با اینحال قابل انکار نیست که زمینه و ریشه های بسیاری از علوم امروزی را می توان لابلائی همین نوشته های دانشمندان پیشین جست و جو کرد.

شاید در میان آثار شیخ الرئیس کتاب ارزشمند شفاء بتواند گواه خوبی بر مدعای فوق باشد. شفاء دایرةالمعارفی سترگ در علوم عقلی است که به چهار بخش عمده شامل منطق، طبیعیات، ریاضیات و الهیات پرداخته است. غرض اصلی اکنون معرفی تفصیلی کتاب شفاء نیست بنابراین از جزئیات آن فروگذاری نموده و به این مطلب می پردازیم که امروزه برخی از قسمت های این کتاب نفیس کمتر مورد توجه قرار گرفته است، برای مثال اکنون شاید رساله ی سماع طبیعی^۷ شفاء کمتر مورد توجه قرار گیرد هرچند که روزگاری نقش خود را در شکل گیری و گسترش علم طبیعت و فیزیک امروز به خوبی ایفا کرده است. البته این امر بدان معنی نیست که امروزه از حتی همین قسمت های به حاشیه رفته دیگر نمی توان استفاده نمود. تورقی هرچند اجمالی این کتاب ها می تواند ما را با موضوعات و مطالب ارزشمندی روبرو سازد که تا امروز از آن ها غفلت کرده ایم. بعنوان نمونه جرقه-ی این پژوهش از مطالبی میان صفحات کتاب خطابه از بخش منطق شفاء زده شد که موضوع آن انفعالات نفسانی و عواطف انسانی است. شاید در نگاه اول توقع نداشته باشیم که چنین مطالبی را در باب منطق مشاهده

^۷ فیزیک